

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

SIMONA KOLMANOVÁ

Jókai Mór – Az ifjú cseh

A cseh nemzeti ébredés fiktív elemei az Egy magyar nábob adaptációjának tükrében

A cseh Nemzeti Könyvtárban Jókai Mór nevével egy rejtélyes katalóguscédulára bukkanunk: *Mladý Čech*. Sociálně-politický román dle maďarského vzoru Jókayova vzdělal J. R. Beletristická příloha k Řípu. Díl první – 1870, díl druhý – 1871. V Roudnici. Vagyis: *Az Ifjú cseh*. Társadalmi-politikai regény, Jókay (sic!) magyar mintája alapján létrehozta J. R. A *Říp* című folyóirat szépirodalmi melléklete. Az első rész – 1870, a második rész – 1871. Roudnicban.¹ Amennyiben egy kis szerencsével kézbe vehetjük magát a könyvet, nem kell különösebb szakértelem hozzá, hogy megállapítsuk: *Az Ifjú cseh az Egy magyar nábob* szabad átköltése, adaptációja, és ennyiben érdekes tanulságokkal szolgál. Az alábbiakban a két mű közti eltéréseket vesszük szemügyre – vagyis azt vizsgáljuk, hogy Jókai művéből mit vett el, illetve mit tett hozzá az ismeretlen, csak nevének kezdőbetűiből ismert fordító. Annyit mindenesetre már első pillantásra megállapíthatunk, hogy az adaptáció egészére a rövidítés és a kihagyás a jellemző, eltekintve néhány passzustól, ahol a cseh szerző betoldásokat tartott szükségesnek.

Először is az időbeli eltolódást érdemes szemügyre venni. A *Nábob* cselekménye 1822-ben kezdődik, s a mű 1853–54-ben jelent meg. Ezzel szemben a cseh változat cselekménye 1856-ban indul, és könyv alakban 1870–71-ben látott napvilágot. A időbeli eltolódás arról árulkodik, hogy a cseh szerző még az 1860-as évek végén is aktuálisnak érezte a cseh nemesség hazafiatlanságának kiprédikálását. Itt egy fontos mozzanatra kell utalnunk: Jókainál a hazafiatlanság ábrázolása csak a magyar nemzeti érzés hiányosságaira utal, míg a cseh szövegben ez a hiányosság egyúttal németellenes értelmezést nyer.

A cseh változatban a magyar reformkor kezdetének az 1860-as évek eleje felel meg. A háttérbeli különbség megértéséhez annyit szükséges tudni, hogy a Bach-korszak általános apátiája után 1859-ben Csehországban is megpezsdült a közélet, ismét színre léptek a 48-as év politikusai. Az alakuló cseh nemzeti párton belül két szárny formálódott:

1 A főszövegben hivatkozott számok e kiadás lapszámára utalnak. – S. K.

a mérsékelt liberálisok, az ún. ócsehek (Palacký, Rieger) és a radikálisabbak, az ún. ifjúcsehek (Sladkovský, Grégr fivérek). Ezzel párhuzamosan az irodalmi élet is fellendült: az 1858-as *Május* című évkönyv megjelentetésével egy új nemzedék – Hálek és Neruda nemzedéke – lépte át a nyilvánosság küszöbét, nyíltan vállalva Karel Hynek Mácha romantikus örökségét. A *Május*-nemzedék fellépésével hosszú vita kezdődött a nemzeti újjászületés hagyományának korszerű értelmezéséről, ami végül a Jungmann-féle nemzeti klasszicizmus visszaszorulásához vezetett.

Mivel az 1860-as évek elején ismét esedékessé vált a Habsburg Birodalom átszervezése, lázas politikai tevékenység folyt Csehországban is. A magyar kiegyezés előkészítésével párhuzamosan a cseh nemzeti mozgalom vezetői cselekvési teret, az arisztokraták tömegebázist reméltek az alkotmányos lehetőségek együttes kihasználásától. A helyi autonómia kiterjesztésében, a nyelvi egyenjogúsítás terén sikerült eredményeket elérniük, de a kétnyelvű közigazgatás bevezetése végül megbukott a németek ellenállásán. A kiélesedő cseh-német vita nem vezetett az osztrák-magyar kiegyezéshez hasonló alkotmányos rendezéshez, s a trializmust illető remények 1871 után szertefoszlottak. Ezzel magyarázható, hogy a cseh képviselők 1879-ig bojkottálták a birodalmi tanács üléseit. A csalódottság és reményvesztettség érzése a cseh szellemi élet egészét, így az irodalmat is érintette. A hatvanas évek végétől két irodalmi tábor alakult ki: a *Ruch* című folyóirat körét a „művészet a nemzetért”, míg a *Lumír* körül csoportosuló írókat a „művészet művészetért” jelszavával szokás behatárolni.

Látható tehát, hogy Jókai regényének cseh adaptációja egy olyan korszakban keletkezett, amikor a nemzeti mozgalom már elég erős volt ahhoz, hogy kimutassa határozott politikai igényeit, de a kedvezőtlen erőviszonyok mégis meghátrálásra kényszerítették. Ennek a kettősségnek a nyomai végig követhetők a művön, amelynek kezdetei az ötvenes évek apatikus hangulatát idézik fel.

A Jókainál olvasható *Egy külön 1822-ből* helyett a regény a *Két külön* című fejezettel indít, ami azt jelzi, hogy a cseh szerző már a mű elején Abellinóra (Odoakerra) is kiterjesztette a különőség fogalmát. Az adaptáció az eredetihez hasonlóan tájleírással kezdődik, de az „apokaliptikus” időjárás hangulatát háttérbe szorítja a cseh vidék kecses leírása. Kárpátfalvát itt Koldovice falu helyettesíti:

Koldovice falu egy kellemetes cseh hegységben fekszik. Az újságok erről a nem tetszetős kisfaluról nem szoktak tudomást venni, s a környéken is sokan csak névről ismerik; de aki egyszer itt tartózkodott, ismételten visszakíváncozik. Nincs itt semmi különös vagy szokatlan, amitől az ember meghatódná, de a hegyek-völgyek, erdők és berkek itten aranyos tájat alkotnak, amelynek kellemetességét csak az egységes arányokból érthetjük meg.

A hegyeket sűrű erdő borítja, a rónaság végén találatik Koldovice nevű falunk. Oldalt a dombon egy eléggé tágas kastély helyezkedik el, rendezett kertjével. Ebben a kastélyban lakik az öreg báró.

A falu túlsó végén, a terjedelmes gyümölcsös mellett, magányosan áll a szárító, s mivel itt a lent is szokták szárítani, pozdorjalaknak is nevezik.

Egy faépületről van szó, ami a báró tulajdona, s amit a falusi kocsmáros bérel.

1856 nyarán történt. Esett, mintha dézsmából öntenék, az ég teljesen beborult, a föld csupa sár. Esteledik. A pozdorjalaki kocsmáros, vulgo Pozdorjás, éppen a mezőről jön haza...”

Kárpáthy János itt Koldicei Kolda Hanušá alakul át, Kárpáthy Béla – Abellino pedig Koldicei Kolda Otokarrá–Odoakerré.

A cseh szerző a regény cselekményének időbeli csúsztatását következesen betartja, amint azt az alábbi részlet is mutatja: „Az emberek minden időszakban hajlandók voltak megváltoztatni ruhájukat, elveiket, jellemüket, néha nevüket is, miképpen ezt az egyik honfitársunk is megtette, egy cseh, aki az 1848-1866 közötti bécsi divat minden fázisán átesett; eredetileg Zemannak hívták, Bach idejében Zähmannak, amikor a krimi háború idején Franciaországhoz közeledett, akkor Sémainnak írta nevét, Semański volt akkor, amikor a lengyelekkel való rokonszenv napirenden volt, amikor az oroszok jöttek divatba, lett belőle „Semanoff”, s végül hazatért mint herr von Seemann.” (17) *A Nábob* az 1790–1820 közötti párizsi divatot szemlélteti a Váry név alapján.²

A fenti részlet egyúttal rávezet a két mű közötti különbségek vezérmotívumára. Mivel közben az eredetiben a külföldi világot Párizs képviseli, a cseh változat Bécsben játszódik. Abellino beszéde a magyar és a francia nyelv keveréke, Odoaker német, francia és cseh nyelvkeveréket használ. Ez a módosítás viszont egy újabb jelentésszinttel (sokszor explicit módon) gazdagítja a regényt – megjelenik a (pán)szlávizmus eszméje, s ezzel együtt a németellenesség (sőt, gyűlölet) érzése.

Ennek megfelelően a párizsi bankár, Monsieur Griffard a bécsi Rosenzweig úrrá alakul át:

Rosenzweig úr... 1848-ban még egyszerű zsidó volt Alserovban. (...) Bánatában egy kötélverőnél két krajcárért kötelet vett, s a praterba ment. Közben az oroszok legyőzték a magyarokat, Radecky az olaszokat, a győztes hadsereg visszatért Bécsbe. Mindenki ujjongott, a bécsiek egy csapata a városba ment; egyikük újságot hozott, s aki tudott ol-

2 „A chapeau à la Minerva alatt divat volt republikánusnak lenni, római és görög neveket hordani; a chapeau à la Robinson s a cravate à l'oreille de lièvre (nyúlfülű nyakkravaló) napóleoni szimpátiákat föltételezett; ezt aztán mindjárt a chapeau à la russe váltotta fel, és az emberek mindig ugyanazok voltak; csak öltönyt, elvet és jellemet változtattak, néha ugyan még nevet is, mint ez egy hazánkfiával megtörtént, ki 1790-től 1820-ig minden fázisán keresztülment a párizsi divatvilágnak, s kinek neve volt eredetileg Váry, lett belőle a római divatban Varus, a francia nemzeti divatban de Var, a lengyel szimpátiák divatjában Varszky, azután meg Waroff, és hazajött végre mint Herr von War.” – Vö. JMÖM 5. köt., 22.

vasni, hangosan hirdette, hogy a mieink győztek. Ezen Rosenzweig úr elgondolkozott, s arra a meggyőződésre jutott, hogy a kötéllel talán mást is lehetne kezdeni, mint felakasztania magát egy fára. Belevegült a tömegbe, s a többiekkel együtt kiabált: „Vivat Radecky!”..., de néhány évvel később már mint élelmzési biztost találjuk a galíciai hadseregnél, aztán meg a krimi háborúnál...” (31–32)

Ez a jelenet eredetileg a francia forradalom alatt játszódik, s a tömeg a „Le az arisztokratákkal!” jelszót kiabálja.³

Rosenzweig úr palotája a Bécs melletti Dornbachban található. Ebben az összefüggésben meg kell jegyezni, hogy a cseh szöveg a rövidítéseknek és helyváltoztatásoknak köszönhetően gyakorlatilag eltünteti a sziget-motívumot, akár a bankár párizsi lakhelyére gondolunk, akár Rousseau sírjára. Odoaker a bécsi bankárt villájában látogatja meg, amikor ez újságolvasással tölti idejét:

Rosenzweig úr az ötödik szobában ült, maga elé véve egy halom újságot: mert mellékesen szólva csak a nemesség hiszi, hogy nyáron nem kell újságot olvasni. Rosenzweig úr a legújabb híreket olvasta a spanyol udvarról, ami egy kicsit eloszlatta azt a rossz érzést, amit egy kritikus olasz lap okozott neki, amelyben egy bizonyos Rosetti úr bizonyítani akarta, hogy ez az istentelen Massimo d'Azelio saját verseit más írótól vette. (...) A bankár lehetett hatvan éves. (36)⁴

3 „Monsieur Griffard ... még 1780-ban pástétomsütő volt valamelyik külvárosban... Griffard úr bújában elment egy késáruló boltba, hat sou-ért vett egy nagy kést, két sou-ért kiköszörültette; azalatt odaérkezett egy csoport legújabb divat szerint levetkezett és felgyürközött citoyen, frígiai sipkákban, erősen kiáltozva: „Le az arisztokratákkal!” – s egy nagy póznára feltűzve zászlóképpen hozta Marat újságának legújabb esti számát, s itt észrevevén, hogy többen vannak, akik még annak tartalmát nem ismerik, levevék a póznáru, s egy a több közül, aki legkevésbé volt elrekedve, fennhangon elolvasá azt a köszörűs butikja előtt; amiből aztán Mr. Griffard azt tanulta ki, hogy sokkal hasznosabb foglalatosságot is lehet egy kiköszörült késsel mívelni, mint hogy az ember vele a saját torkát elmesse. Dugá tehát azt az öve mellé, s ő is a csoport közé vegyült, és kiáltá, mint a többi:

– À bas les aristocrates!

... néhány év múlva a direktórium alatt ismét találkozunk vele, már akkor úgy tisztelhetjük őt, mint élelmzési biztost majd a rajnai, majd az olaszországi hadseregnél...” – Vö. JMÖM 5. köt., 37.

4 „Ott ült Griffard egy csomó hírlaptól körülvéve, mert melleleg mondvá, csak a magyar főuraknak van azon ideájuk, hogy a nyár azért adatott a Teremtőtől, miszerint abban semmi újságlapot sem kell olvasni. Griffard úr tehát éppen a görögök legújabb diadalait olvasá, egészen felfrissülve általok azon kellemetlen érzésből, melyet egy angol kritikai lap támasztott kedélyében, holott bizonyos Watts úr nyomról nyomra be akarja bizonyítani, miszerint azon istentelen, kevély, felfuvalkodott lord Byron minden költeményeit innen-amonnan lopogatta, s mindazok a dolgok meg voltak írva. E polémia egypár évre nevezetes emberré tette Watts urat.” Vö. JMÖM 5. köt., 41.

A magyar szövegben szereplő Byront felcserélte a szerző egy (földrajzilag) közelebbi, illetve bizonyos (mondjuk, ideológiai) szempontból kevésbé veszélyes példával. Bár a cseh irodalmi életben a 60-as évek végére már nagyjából lezajlott a Mácha, illetve a Byron-típusú romantikusok körüli vita, mégis lehetett ennek a névnek valami nem kívánatos mellékíze. (Megjegyzendő: a „cseh” bankár tíz évvel fiatalabb „magyar” mintájánál.)

A három nemes ifjú látogatása Rousseau sírjánál a magyar eredetiben igen fontos része a regénynek, amely több lényeges motívumot és szimbólumot tartalmaz (sziget, templom, természet stb.). A magyar munkáslegény Rousseau-ért lelkesedik, cseh párjától eltérően.

Jókai, mint köztudott, itt két valóságos alakot szerepeltet (Széchenyi Istvánt és Wesselényi Miklóst), a harmadik hős már regénybeli, akinek alakjába Jókai beledolgozta e két híres ember vonásait. Ezzel szemben a cseh szövegben szereplő három hős egyike sem rendelkezik ilyen valóságos alappal, ami ismét nagyon fontos tényezővé válik a regény befejezésénél (lásd később). Visszatérve a sírlátogatáshoz: Jan (Miklós), Jiří (István) és Jaroslav (Rudolf) egy cseh munkás kíséretében a Bécs melletti temetőbe mennek megtekinteni Jan Kollár sírját. A magyar munkás honvágya itt is a német elnyomással bővül, amit nyilvánvalóan az említett *Dicsőség leánya* című mű is erősít:

– Hol van Kollár sírja?

– Itt a Sz. Marxi temetőben. Én már néhányszor elolvastam a *Dicsőség leánya* című művét, s mindig nagy örömmel olvasom újra...

– Akkor nem értem, miért kívánczik el innen, ha ilyen jól megy itt a sora?

– Persze, butaság részemről, uraim, s magam sem tudom megmagyarázni. Még gyermek voltam, amikor idehoztak, nagyon régen történt, de én mégis bánatos vagyok, amikor eszembe jut, milyen messze vannak a csehek, s hogy én nem lehetek közöttük. Önöknek sem tudom megmagyarázni, miféle érzés ez. Legyenek csak, uraim, nyolc évig távol, a németek között, s hallgassák azt az állandó szidalmazást, a „böhmischer Zirkel” náluk a legkisebb gyalázatnak számít, amit mindennap hallgatnom kell. (51)⁵

A két mű eltérő szimbolikájáról a sírfeliratok is árulkodnak. Rousseau esetében ezt olvassuk: „Itt nyugszik a természet és igazság férfinja.” Kollár sírjánál pedig: „Élve az egész nemzetet szívében hordozta, halva az egész nemzet szívében él.” (52), amire Jiří ezzel az

5 „– Oktalanság biz az, uraim, és én magam sem tudom magamnak megmagyarázni. Csaknem gyerek voltam még, mikor hazulról elszakadtam, s azóta sok idő lefolyt, de mégis, ha eszembe jut, hogy az a nép, amelyik az én nyelvemet beszél, száz meg száz mérföldnyire van hozzám, és én nem lehetek közöttük, kiesik a könny szememből, és én nem tudom elmondani, hogy micsoda érzés az. Legyenek csak az urak hét esztendeig távol hazájuktól, akkor majd megtudják, hogy mi az.” – Vö. JMÓM 5. köt., 56–58.

eszmefuttatással reagál: „Kérem, Kollár óta Csehországban már eléggé más a helyzet, Čelakovský nem az egyetlen és utolsó költő többé irodalmunkban, és a Museum sem az egyetlen folyóirat, amely a cseh irodalmat képviseli. Annak, ami nálunk 1848 óta létrejött, biztosíthatlak titeket, barátaim, a legkényesebb kritika elől sem kell elbújni. Ha majd ismét jön egy új politikai fordulat, tudjátok meg, uraim, hogy Csehország a nem sejtett erőt fogja kifejteni.” (52-53)⁶

A nemzethalállal és az elnémetesítéssel kapcsolatos aggodalmat a cseh szerző ezekbe a történelmi összefüggésekbe helyezi: „Ti tiltakoztok ez ellen a gondolat ellen, mert fáj nektek; de én látom, tudom és érzem, meg vagyok róla győződve, hogy nemzetünk már eljátszotta szerepét, s oda fog kerülni, ahova a hajdani szláv polábok. Csak három időszakot ismerek, melyeket jó lelkiismerettel lehet cseh korszaknak, a dicsőség korszakának nevezni: Rasztisláv fejedelmét, Husz és a huszita harcok korát, valamint Podebrád György uralkodását. Az összes többi szintizta németiség. S mi a helyzet most? A határvidék elnémetesedett, a németiség egyre közelebb kerül Prágához. Prága már majdnem német, a kereskedelem is a németek kezében van, a nemesség gyakorlatilag nem cseh. Az eredeti cseh törzs egyre inkább vidékre és a parasztságra korlátozódik...” (55)⁷ A kiemelt történelmi vonulat (Rasztisláv fejedelem, Husz János, valamint Podebrád György) ugyancsak erősíti a regény olvasójában a németellenes érzéseket. A nemzeti újjászületés ideológiai felfogásának megfelelően a cseh szerző egyértelműen a haladónak tekintett huszita-protestáns hagyományt hangsúlyozza a németekkel, illetve a katolicizmussal szemben.

A nemzetiségétől elidegenedett cseh nemesség elleni vádagnál viszont mintaként a magyar nemesség példáját hozza fel: „S így kell ennek maradnia örökké? Nézd meg csak a magyar nemességet.”(56)

6 „Ha minket értesz azon boldog barbárok címzete alatt, e megtiszteltetéshez érdemünkön túl juttunk, újabb időkben a magyar is kezd lelki letargiájából ébredezni, s többé nem Csokonai a legutolsó költő, ki a literatúrában helyet foglal, s nem a *Tudós palóc* az egyetlen folyóirat, mely a szépirodalmat képviseli. Ez évben már több tudományos és irodalmi folyóiratunk keletkezett; almanachjainkat pedig, melyek ez évben kijöttek, a legkövetelőbb kritika elől sem volnánk kénytelenek elrejtetni.” – Vö. JMÖM 5. köt., 60–61.

7 „Ti tagadjátok a gondolatot, mert nektek még fáj; de én látom, tudom, érzem, bennem öntudattá van fagyva, hogy fajunk lejátszta szerepét, s oda fog térni, hová elődei: a hunok, avarok és pecsenégek. Városait, nagyobb kereskedelmi helyeit most is kevés magyar lakja. A faj optimatésai csak a térképről tudják, merre van az ország, s legkisebb maguk erőltetése nélkül átszegődhetnek akármely más nemzethez; az eredeti faj apródonként kiszorul pusztáira, karámjaiba; lassankint onnan is kikoptatják nálánál életrevalóbb gazdákat, elpusztul, eladósodik, a nemesség eltemeti magát obsolet intézményi alá, amint a civilizációval első összeütközésbe jön. Nem a barbárok fogják a magyar népet ezután elfogyasztani, hanem a civilizáció, s mije van népünknek, mely jövődőt ígérjen neki?”

A szimbolika elmozdítása szempontjából (az általános emberi szabadság leszűkítése nemzetivé) a színházi csata is figyelmet érdemel (Megjegyezzük, hogy a cseh szövegben a babérkoszorú valójában nem a színésznő lábaihoz, hanem a fejére repül.):

Au nom de l'imperatrice! /.../

Im Namen des Volkes!

S egy egyszerű rózsakoszorú repült az énekesnő lábához.

Erre nyomban egy erős hang szólalt meg csehül:

„A prágaiak nevében!”

S egy gyönyörű babérkoszorú odarepült Lutzrová fejére. (94)⁸

Az afgán hölgygel kapcsolatos történet után a szkeptikus Jaroslav (Rudolf) Vchynic grófnővel beszélget a színházban. A fiatalember kétségbe vonja Prága kulturális jelentőségét, a grófnő viszont elmondja a maga nagyszabású terveit. A beszélgetés vonalvezetése megegyezik az eredetivel, de külön kitételeket tartalmaz a cseh egyházra, illetve az 1848-as eseményekre vonatkozóan:

– ...Be akarom bizonyítani, hogy cseh ivadék vagyunk, s fejembe vettem, hogy Önöket, a fiatal urakat, cseh hitre fogom téríteni.

– Kérem, és miben rejlik ez a cseh hit – kérdezte Jaroslav – vagy talán csupa cseh-morva testvéreket akar belőlünk csinálni, hogy a kommunista hitüknek megfelelően a nemzettel osszuk meg javainkat?

– Csak ne féljen mindig a kommunizmustól és a demokráciától – válaszolt a grófnő. Ez a 48-as rém már elmúlt, és Önök saját kárukra még mindig nem szabadultak meg tőle. Igen, létre fogok hozni Prágában egy cseh kört akkor is, hogyha mindenkivel szembe is kell fordulnom. Eszméim számára bizonyára a derék nagybátyját is meg fogom nyerni. Hazai politikát, hazai művelődést fogunk teremteni, támogatni fogjuk a cseh irodalmat, a cseh művészetet. Flórám már csak cseh könyveket olvas.” (134)⁹

8 „– *Au nom de la reine!* (A királynő nevében!)

S a közönség egy *immortelle* koszorút látott repülni a művésznő elé.

A következő pillanatban egy férfihang kiálta az első karzatról:

– *Au nom du peuple!* (A nép nevében!)

S a művésznő lábaihoz egyszerű babérkoszorú hullt alá.” – Vö. JMÖM 5. köt., 103–104.

9 „Rég volt nekem egy bizarr eszmém, csak arra vártam, hogy unokám felserdüljön. Most állandóul Pesten fogunk lakni. Minthogy Pestnek úgyis kevés díszes épülete van (1822), építettünk nagobbszerű palotát a város kitűnőbb helyén. Nyári lakul választjuk a budai hegyeket; rajta leszünk, hogy minden munkát hazai művészek és mesteremberek által teljesíthessünk; alkalmat adunk tehetséges költőknek, művészeknek, hogy Pesten élhessenek, nagy házat fogunk tartani, honnan száműzve lesz minden idegenszerű, a divatvilág asztalainkon magyar lapokat, termekben magyar szót, magyar zenét fog hallani, s elkívánja tőlünk. Vagy azt hiszi ön, hogy nem sikerülend kört alakítanunk?

A nagybácsi megnyeréséről Jókainál ezen a helyen nincsen szó, a cseh szerző itt előre elárulja a regény későbbi menetét.

Az *Ezernyolcszázhuszonöt* című magyar fejezet a cseh szerző aktualizálásának megfelelően az 1860–61 címet viseli, s a cseh társadalom 60-as évekbeli politikai és közéleti eseményeiről számol be. Érdekes, hogy itt is a nyelvhasználatot illetően pozitívan szemléli a magyarokat:

„A társadalmi viszonyok Csehországban az elveszett solferinói csata után ily módon alakultak.

A kormány beismerte, hogy ez nem mehet így tovább. A csehek ezt már régóta tudták, és csak erre a válságra vártak.

Sok nemes nem foglalkozott a politikával, s aki foglalkozott, vagy német volt, vagy – segített a cseh hazára egyik csapást a másik után mérni. Sokan közülük nem ismerték a cseh nemzetet, (...) jövedelmüket Bécsben és utazásaik alkalmával költötték el...” (169)¹⁰ ...

Persze, a nemességnek csupán egyharmada cseh származású, a többi idegen, s itt persze a priori hiányzik a nemesség és a nemzet közötti százéves összeköttetés. (...) Hihetetlen, hogy a cseh nemesség többsége 1860-ig elhanyagolta nemzeti kötődését: többségük a cseh nyelvet se beszélte, vagy csak rosszul, és az egész nemesség, néhány kivételtől eltekintve, nemcsak hogy elidegenedett a nemzeti mozgalomtól, de egyenesen ellenségeként lépett fel. Pedig a nemességnek ebből nem származott semmi haszna. Sőt, éppen ellenkezőleg.

E kérdésre büszkén tekintett unokájára Eszékiné.

– Sőt inkább – felelt Rudolf –, én magam örökös satellite-je lennék nagysádtoknak, ha oly szerencsés volnék, hasonló honvágytól lelkesülhetni.

– Édes Rudolf – szólt komolyan Eszékiné, megfogva a gróf kezét. – Ön méltatlanságot követ el lelkén, midőn a legszentebb érzelmet megtagadja. S e szomorú tüneményt alig látni másutt, mint a mi köreinkben. Végignézek a páholsorokon, s öt-hat magyar főurat látok itt, kik állandóul itt laknak, itt vesztegetik el vagyoniukat, és ami annál több, szellemüket; pedig mennyit használhatnának odahaza! Látja, én politikához nem értek, nem tudom, van-e valami szerepe főurainknak még Magyarországon. De azt tudom, hogy ha egy népet éppen azok hagynak el, akik leggazdagabbak, legnagyobbak, annak okvetlen szegénnyé és kicsinnyé kell lenni.” – Vö. JMÖM 5. köt., 140.

10 „Ilyenek voltak a magyar társadalmi viszonyok e század első negyedében...

Sokan legnagyobb uraink közül még akkor nem is ismerék azon hazát, melyben napi járó földeknek voltak birtokosi; idegen, tán soha nem hallott volt előttük a nyelv, melyen őseik beszéltek; idegen helyekre pazarlák gazdagságukat, szellemtelen majmolásra lelkeik erejét, bekergették a kerek világot sivar gyönyörök hajhászatában, s megfoszták magukat a legnagyobb gyönyörtől, mely ebben áll: használni tudni.” – Vö. JMÖM 5. köt., 178–179.

Nemzet? A cseh, mint olyan, csak paraszt, pap vagy gyáros lehetett. S ezek voltak az egyetlen igazi cseh típusok. Már majdnem minden gyár a németek kezében volt. Katonáról vagy hivatalnokról sem lehet szó, bár nagy többségük a csehekből került ki, mégis megszűntek ezek az emberek cseheknek lenni. 1860-ban napirenden volt egyfajta gúnyolódó közömbösség, és senki nem akart egyértelműen ehhez vagy ahhoz a programhoz tartozni. Nemzeti tekintetben mindenki került a konfliktusokat, az uralkodó németes világ tudatában volt saját gyengeségének, a csehség viszont közönyös volt, inkább szervilis, mint bátor. Társadalmi tekintetben igazán siralmasnak mutatkozott a cseh nyelv helyzete, bár mégsem volt olyan rossz, mint 1848 előtt, amikor csehül valójában senki sem tudott, viszont 1860-ban csak affektálta vagy csak rejtegette. Magyarországon sokan affektálják a magyar nyelvet, akik nem tudják, Csehországban ez fordítva volt.

A cseh mozgalom ébredése a tizenkét éves álom után kezdődött, az új politikai korszak izgalmával. Azok az emberek, akik éveken keresztül németeknek számítottak, most csehekké váltak. Közben új nemzedék nőtt fel, melynek az élén új iskola állt, tele frissességgel és ügyességgel. Mellette létrejött egy kitűnő tudományos iskola, a törekvés határozottabbakká váltak.

Akkoriban ez volt a helyzet: a cseh oldalon ifjúság, tehetségek, de eszköz nélkül, hivatalos állás nélkül, sok reménnyel és kevés azonnali eredménnyel; a német oldalon minden hivatalos állás, de leginkább bágyadtság, semmi mozgás, aljas védekezés besúgással és rendőrséggel.

A parlamenti választások kiírásáig elég sok érdekes alakot és csoportosulást találunk Prágában...

A pártok itt kialakultak ugyan, de másképpen, mint a többi parlamentben. Máshol konzervatív és liberális pártokat találunk, Prágában meg cseh és német pártokat. Az egyik párt a másiknak szemére hányta a liberalizmusellenességet, az igazságtalanságot, a maradiságot; de lényegében csak a nemzetiségről volt szó.

Ismerőseink közül sokan ebben a regényben fontos szerepet játszanak. (170–172)¹¹

11 „E két irány között oszlott meg a köznemesség tömege is. Jobb házainknál vagy számúzve volt a nemzeti szellem; a család fő nejevel és gyermekeivel idegen nyelven beszélt, csak közönsége-sebb cselédjeikkel szólottak magyarul; fiak, leányok oly növeldékben képeztettek, miknek tan-rendszerében legkisebb helyet sem foglalt semmi, ami nemzetünkre s nemzetünk nyelvére emlékeztetne; valamely nyilvános mulatságban bármely jobb családból való kisasszonyt hazai nyelven szólítani meg vagy tánra felkérni, a legvilágosabb sottise lett volna, amiért bizonyos lehetett a tánra felkérő, hogy bosszúsan visszautasítatik, mert ezt a nyelvet csak a szolgálók irá-nyában volt szokás gyakorolni, és ez a legtörzsökösebb magyar kisvárosokban is ily renden volt; vagy pedig más, szélsőségben vad, szemet szűrő modor uralkodott a nemesi körökben; a nemzeti érzület iparkodott mindenben ellentéte lenni amannak, fiak, leányok nem tanultak semmit; a leányoknak úgysem kell tanulni, mert hisz az asszony akkor legjobb, ha semmit sem tud; a fiak csak abban az esetben vetették magukat a tudományok után, ha már annyira elszaporodtak,

A magyar ellenzéki-konzervatív ellentét a cseh szövegben nemzetiségi színezetet nyer:¹² „...Ha a nagybátyja a német oldalhoz csatlakozott volna, ő a cseh oldalon maradna, de mivel fordítva volt, Otakar buzgó német lett...” (173)

A *Hanuš nevenapja* című fejezet a főhős névadóját a cseh származású Nepomuki Szent Jánossal azonosítja („Nepomuki Szent János napja közeledik, igen fontos ünnep Csehországban”, 218), akinek az ünnepe május 16-ára esik. Jókai pedig János fővétele napjára, vagyis Keresztelő Szent János vértanúságára gondol, amit augusztus 29-én tart az egyház.¹³

Ebben a fejezetben szerepel a főhős genealógiája, amelyet a „fordító” természetesen cseh ősökkel és cseh történelmi vonatkozásokkal helyettesít:

Térjünk ismét vissza Koldovicébe.

A koldicei urak családi vára – kastélya egy hegyoldalon áll...

Nehezen lehetne meghatározni, az épületek halmazából melyik az eredeti vár, mert hősünk minden őse meg akarta örökíteni magát egy új épület csatolásával. Utódai aztán ezeket az épületeket különböző célokra használták.

A Jizera melletti ósdi vár maradványaiban... az ősök legrégebbikének, Kolda Ješeknek a fészket kell keresnünk.

Kolda név a régi cseh és sziléziai nemesi törzs egyikét jelöli, amelynek történetét az iratokban 1200-ig visszamenőleg tudjuk követni. Ez a család először két ágra szakadt, az egyiküknek Zásadában volt a székhelye. 1399-ben Kolda Ješek a főurak elleni táborban harcolt. A másik ág Koldicében székelt. Ez az ág a XIV. század első felében még tovább tagolódott: a náchodiakra és a žampachiakra. A koldicei Kolda Prágában a királyi udvarnál ékeskedett, éspedig a Premysli II. Vencelnél és a Luxemburgi Jánosnál. Ránk maradtak cseh írásai – *Gesta Romanorum* szellemében egy bátor lovagról szóló írás, egy vallásos elbeszélés és rege egy aranyhajú leányról.

1440-ben a koldicei Kolda Petr hozzájárult a béke megteremtéséhez Boleslav környékén. Ő építette fel a hegyoldalon lévő kastélyt, megalapította Koldovice falut, megvette Tichanovicét, és meghalt 1460-ban.

Utóda, Kolda Jan Joachim megvette alsó Sziléziában Kovalovice udvarházat, így bekerült a krňovi hercegségbe, ahol a Dorota felesége által született načeslavicei Froksteinová hozzájutott Chrastel udvarházhoz (jelenleg porosz igazgatás alatt). Hosszú ideig a krňovi herceg főjegyzője, aztán meg főbírója volt. Eladván Chrastelovot... sok-

hogy az ősi ugarokon nem volt mindnyájok számára elegendő nyúl, amit kergessenek; akkor aztán egyik vagy másik megtanult diákul, és lett prókátor, a corpus jurison túl nem kellett neki semmit tudni.” – Vö. JMÖM 5. köt., 180–181.

12 Vö. JMÖM 5. köt., 183.

13 „János fővétele napja közelgett, híres, nevezetes nap egész Szabolcs vármegye környékén.” – Vö. JMÖM 5. köt., 253.

féle birtoka maradt a boleslavi környéken, aminek egy részét a mai napig az ócseh báró, a koldicei Kolda Hanuš birtokolja.” (220–221)¹⁴

A regény vége felé ismét előtérbe kerül a cseh nemzeti lét fiktivitásának az érzése. A *Végrendelet* (*A végintézet*) című fejezet végén a magyar eredetihez hasonlóan a haldokló Hanuš úr Jaroslavra és feleségére, Flórára bízva egyéves fiát, Mladent: „Az összes jelenlévő odament az ifjú cseh bölcsőjéhez, aki oly komolyan nézte a hallgatólag férfiak arcát, mintha ő is egy lenne közülük. Az öreg Kolda megemelte, megcsókolta, aztán a

14 „Most jerünk a kárpátfalvi kastélyba.

A Berettyó egyik szeszélyes kanyarodása mintegy félszigetbe körít néhány ezer holdnyi területet, ezen fekszik a Kárpáthy-család őskastélya.

Azt illetőleg nehéz volna meghatározni, melyik a sok épület közül a voltaképpeni ősi lakhely, miután az elődök mindegyike óhajta magát építményeiben megörökíteni, egyik jobb szeretett a vízpartra építeni, másik be az erdők közé, ismét másik az országútra akart látni, a negyedik pedig erővel elbújít szem elől; az utódok aztán egy vagy más célra használták az ősök piramidjait, a népszerűbb egyéniségek emlékeit nagy becsben marasztván, a kevésbé tiszteltekét alárendeltebb célokra fordítva.

Így ott látni a vízparton agg gesztenyék árnyékában egy fekete romladékot, mely eredetileg nem is itten épült, hanem kinn a síkságon találtatott. Ez volt a legrégebb nagyapának, Kárpáthy Ubulnak erős faragott kövekből épített sasfészke, melyet a tatárok IV. Béla alatt égettek fel, de köveit nem bírták szétfeszegetni; ott maradt a tisztos emlék késő Ulászló idejéig, midőn a körüle terült falunak nyoma sem vala már, ekkor feltámadt a nemzeti büszkeség Kárpáthy Ákosban, az akkori Szabolcs vármegyei főispánban, s mindjárt Dózsa vezér megsüttetése után, a megjuhászodott kurucokkal darabról darabra elhordatá a méltatlan síkságról a hun építészet eme tiszteletre méltó maradványát, s ahogy állt, felállítatá azt ismét a Berettyó partján, palotája mellett, s jaj lett volna annak, aki ebből csak egy követ is meg mert volna mozdítani.

Egy későbbi utód: Kárpáthy Ábel, akkor térvén át református hitre, roppant templomot építtetett oda harangokkal és orgonával ellátva, s alapítványt tett a pap fizetésére. Sőt buzgalma még annyira vitte, hogy egy irtóztató kaszárnyát kezdett el rakatni azon szándékkal, hogy abból kollégium lesz huszonnégy katedrával, konviktussal, kilencszáz diákra könyvtárral, múzeummal s más tréfáságokkal. De belehalt az óriási vállalatba, s öccse, a praktikus Kárpáthy Bertalan, magtárnak fordítá a kollégiumnak kandidált falakat.

Ennek a fia, Kárpáthy Boldizsár iszonyú fősvény volt, sohasem költött sem magára, sem másra, s hogy vendégeket ne legyen kénytelen elfogadni, kihurcolkodott az I. Leopold alatt épült roppant palotából, annak az ablakait berakatta téglával, magának pedig építtetett egy kis földszinti házat, mely csak akkora volt, hogy maga elfért benne, s onnan soha ki nem mozdult. Utódai, kiket szörnyen megvexált azáltal, hogy sokáig élt, és várakoztatta őket halálára, a piszkos lakást kutyapécereik számára áldozák föl.

Az utóbbi ős nagyszerű gazda volt, szüntelen gazdasági épületeket rakatott egymás hegyirehátára, olyan pálinkafőző házat támasztatott a versailles-i mintára épült kastély oldalának, hogy nem lehetett az utóbbiban megmaradni a moslékszag miatt, s istállón és esztrangán keresztül kellett bejutni az angolkertbe.

gyermeket sorra kézbe vették, s ő mindenkire oly méltóságteljesen nézett, mintha tudná, hogy ezek csupán tiszteséges urak, s amikor Jaroslav vette kezébe, elkezdett mosolyogni; ki tudja, miért?” (194)¹⁵ Ezen a helyen az ifjú cseh keresztnévénél érdemes megállnunk. A **Mladen** név (manapság nem használatos) a nemzeti újjászületés korának szóalkotásaira emlékeztet. A szótó (mlad) „ifjút, fiatal” jelent.

A *Világ nyelve* című utolsó fejezet befejezése ismét felerősíti a két mű közötti eltéréseket, illetve a nemzeti önszemlélet különbségeit. Az eredeti mű visszatér a két valóságos alakhoz, Istvánhoz és Miklósához, így erősítve a valóság és a regénybeli fikció összefonódását.¹⁶ Mindkét hős egyszerre valóságos és mitológiai alak, miként ez már a regény elején felvillantott antik párhuzamból (Mars és Minerva) kiderült. Ezzel szemben a két cseh hős, Jan és Jiří csak regénybeli szereplők, akiket a szerző a blaníki lovagokra történő utalással még erősebben hozzáköt az álomszerű fikcióhoz. A monda szerint ugyanis a blaníki lovagok a Blaník hegy mélyén elrejtve alszanak, s amikor majd végveszély fenyegeti a cseh nemzetet, akkor fognak feltámadni és a csehek oltalmára sietni: „A két nemes ifjú-

Kárpáthy Dalia, ki Mária Terézia fényes korszakában díszlett, új, pompás kétemeletes kastélyt építtetett a Berettyó-partra, divatos rondellákkal s közepén aranyos donjonnal, a kapu fölött aranycifrázatú márvány ősi címer, még nagyobb a tető homlokzatán s a víz felőli fronton kariatidákra emelt aranyrácsoszatú erkély, benn hosszú folyosók, boltozatos termek, kifestve, táblázva és szőnyegezve, nemkülönbén megrakva nagybecsű képekkel és ellátva titkos ki- és bejárásokkal s alattomos csigalépcsőkkel, ahogy ez azon időkben szokás volt. A következőt ő II. József császár idejében jutott a kastélyhoz, addig Bécsben lakott, ennek meg az a gondolatja támadt, hogy ő várost telepít Kárpátfalva helyibe. Építtetett is egy sor hosszú házat a füzek aljába, s egy csomó naplopót belekolonizált; a kastélyban pedig minden termet felosztott spanyolfalakkal három-négy részre, hanem a következő évben telepítvényét nagyon megrongálta a vérhas és váltóláz, s emberei lassankint visszaszökdöstek, ki honnan idejött. Ő maga is rövid időn boldogabb hazákba indigenáltatott be.

Erre következett a mi nábobunk, ki holta napjáig Jancsi maradt.” – Vö. JMÖM 5. köt., 255–257. – [Itt jegyzem meg, hogy a mű általam használt cseh példányában – feltehetőleg a kötetetés miatt – felcserélődött néhány fejezet, s ez magyarázza az oldalszámzás logikátlanságát.]

15 „Mind, akik jelen voltak, odamentek, körülállták a gyermek bölcsőjét; az komolyan tekintte szét e hallgatag férfiarcon, mintha már ő is közéjük való volna. János kivette őt, s karjára emelé. A gyermek nagy, okos szemével úgy látszott rá ügyelni, s az öreg érzékeny csókja után mindig újra illesztgette apró ajkait.

Azután körülvándorolt a többi öregek kezén; mindenkire oly komolyan tekintte, mintha tudná jól, hogy ezek igen tiszteletreméltó férfiak, és midőn Rudolf is kezébe vette, a gyerek kacagni, hánykolódni kezdett, kis kezeivel vergődve, s nagyokat sikongatva, mint ahogy a gyermekek szokták tenni, mikor jókedvök van. Ki tudja, miért? Rudolf megcsókolta a gyermek homlokát.” – Vö. JMÖM 6. köt., 237.

16 „Azon két ifjú nemes neve, kiket *István* és *Miklós* név alatt ismerünk meg, azóta két óriássá nőtt fel nemzetünk történetében. Ha Isten erőt ad lelkemnek, egykor megkísérlendem őket nagyságuk tetőpontján bemutatgatni.” – Vö. JMÖM 6. köt., 253.

ból, akiket Jan és Jiří néven ismertünk meg, egykor majd, amikor a cseh haza romlásakor a blaníki lovagok színre lépnek, nemzeti történelmünk matadorjai lesznek.” (202)

A patetikus hangnem tovább erősödik, a regény lezárása kizárólag a cseh szerző alkotása, amelyben az ifjú cseh a blaníki lovagok attribútumaival felszerelve egy meghatározatlan jövő jelképévé magasodik, belépve a nemzeti mitológia terébe:

Majd, az özönvíz után ti, a boldog családok, a felnövő új emberek fogjátok gyarapítani a nemzet dicsőségét!

Ti, bájos cseh leány és derék cseh fiú, kezdjétek el az új regényt; boldog apa és boldog anya folytatják majd a regényt, új gyermekek felnőnek, és ...

És így múlik az idő. Az ember alig veszi észre, s máris öregszik. Más örömök, más bánatok – más ifjúság, más öregség.

És a sok harc és viaskodás tömegéből egyszer csak feltűnik mint blaníki lovag az IFJÚ CSEH.

S általa annyi mindenre gondolhatunk még!” (202)